

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Esendal 1943-cü il seçilmələri üçün partiyadan namizədlər axtarmağa başladı. Axtardığı kəsləri tapmaq üçün şair, hekayəçi, qəzetçi, professor, mühəndis, kənd təsərrüfatı mütəxəssisi – xülasə, hər peşədən, hər sənətdən bir xeyli gənci həftənin müəyyən günlərində Xalq evində və ya başqa bir yerdə başına toplayırdı. Belə görüşlərin keçirilməsində məqsəd millət vəkili seçiləcək namizədlərin fikir, düşüncə və meyllərini öyrənmək idi. Lakin partiyanın baş katibi maraqlandığı suallara cavab tapmaq üçün çox qərribə metoddan istifadə edirdi. Məsələn, ortalığa belə bir mövzu atırdı: "Qərblə, yoxsa şərqli olmalıyıq?"

Türkiyə üçün bu qədər bəsit, köhnəlməmiş, səviyyəsinə, cazibədarlıq və canlılığını itirmiş məsələnin gündəmə gətirilməsini, müzakirəyə çıxarılmasını eşidənlər əvvəlcə duruxurdular. Sonra isə, təbii ki, əksəriyyət qərblə olmaq fikrinə üstünlük verirdi. O zaman Esendal sözə başlayıb Qərbin, Qərb mədəniyyətinin əleyhinə elə sərt və kəskin danışır, elə mənasız, məntiqsiz, dəlilsiz iddialar irəli sürürdü ki, toplantıya gələnələr bu sözlərin inqilabın yetirməsi olan Cümhuriyyət Xalq Partiyası Baş katibinin dilindən eşidildiyini heç vəchlə dərk etmək istəmirdilər.

Özümün də iştirak etdiyim toplantılardan birində Məmduh Şövkət Əyənə aşağıda yazdığım sözləri dedi:

"Qərb mədəniyyətini bütün quruluş və müəssisələri ilə birlikdə ölkəmizdən tamamilə rədd etməliyik. Sonra ehtiyacımız olan mədəniyyəti özümüz yenidən yaratmalıyıq. İnsanlar mikrobəzə qarşı vaksinlər və digər müalicə üsulları olmadan da yaşayıblar. Qərb mədəniyyətinin bəhrəsi kimi bugünkü vaksinlərin, digər dərmanların yerinə özümüz tam yenilərinə tapmayana qədər onların istifadəsindən vaz keçməliyik".

Bu sözlər qarşısında hamımızın ağzı açılı qalmışdı. Professor Şövkət Əziz Qansu¹ özünü saxlaya bilmədi, uca səslə, az qala bağıraraq "Bunlar nə biçim fikirlərdir, nə düşünlənməmiş sözlərdir? – deyər etirazını bildirdi: "Qulaqlarıma inana bilmirəm. Əgər zarafat edirsinizsə, bura belə zarafatların yeri deyil. Yox, sözləriniz, həqiqətən ciddidirsə, o zaman dediklərinizin mənasını anlamaqda aciz qaldığımı etiraf edirəm".

Esendal halını pozmadan cavab verdi:

"Qətiyyətlə zarafat etmirəm. Hamısı səmimi fikirlərimdir. Əgər bütün bunları eləməsək, millətimizin məhv günü çox yaxındadır".

İran şahı Rza Pəhləvinin² "bəradəri-xasi-əzizi Məmduh Şövkət bəyi Tehrandə təkrar türk səfiri kimi görmək istəməsinin və monarxın arzusundakı ısrar notlarının əsl səbəbini həmin gecə anladım.

O sırada daxili işlər vəkili olan Cümhuriyyət Xalq Partiyası əski baş katibi ilə yenisi arasındakı fərq tam bu qədər böyük idi!

Cümhuriyyət Xalq Partiyası Baş katibli kimi Mahmud Şövkət Esendaldan yadigar qalacaq bəlkə də yeganə işıqlı xatirə çox az insanın xəbərdar olduğu aşağıdakı hadisədir:

Nihal Atsızın³ yazıları nəticəsində başlanan "19 May həbsləri" artıq tam bir terror mənzərəsinə çevrilməkdə idi. Dövrün hakimləri "Bu insanların əsl qayələri bizi devirməkdir!" – deyib uzaqdan-yaxından milliyətçi kimi tanıdqları hər kəsi həbsə atmaq istədilər zaman qarşılarında Esendalı gördülər. "Mən də milliyətçiyəm. Əgər qərarınız belə isə, o zaman məni də həbs edin!" Onun dərviş təbiətini, mistika ilə dolu beynini, əski dövrlərin təcrübəsinə əsaslanaraq hər şeyə belə təcili reaksiya vermədiyini göz önünə gətirib gözlənilməz hərəkətinə əvvəlcə təəccübləndilər. Amma sonra soyuq başla düşünüb görmək istədilər işin yalnız məmləkət, özləri üçün də zərərli olacağı qənaətinə gəldilər. Və təşəbbüslərindən vaz keçdilər.

Xalq Partiyasının keçmiş və yeni baş katibləri arasındakı rəqabət zamanı hər iki tərəf gələcəkdə işlərinə yarayacaq ünsürlərin Məclisdə təmsilçiliyini təmin etmək üçün çox çalışdılar. Sonda tərəflərin ikisinin də niyyətlərinə az-çox nail oldularını söyləmək mümkündür.

Yeddinci və Səkkizinci Millət Məclislərində həmin tərəfdarların bir-birindən maraqlı macəraları oldu. Amma diqqəti çəkən bir məqam da var idi: Xalq Partiyasının "Müstəqil qrupu" daha çox keçmiş daxili işlər vəkili mövqeyini müdafiə edirdi!

1944-cü ildə nəşr etdirdiyim "Qüvvəyi-Milliyə ruhu" kitabımdan Məmduh bəyə də göndərmişdim. Gözləntilərimə rəğmən, bu barədə tək bir sətir də yazmadı. O yay Böyükadadakı klubda rastlaşdım. Soyuq tərzdə salam verdikdən sonra "Kitabını oxudum. Bəyənmədim. Bəzi insanları heç layiq olmadıqları halda, çox yüksəklərə qaldırmısan" – deyib uzaqlaşdı.

Yeddinci Böyük Millət Məclisinin fəaliyyətinin ikinci ilində Birinci Məclisin əski Baş katibi Cümhuriyyət Xalq Partiyasının daxilində özünü az qala müxalifət qrupunun rəhbəri kimi aparırdı. Xitabət kürsüsündə o qədər də gözə dəymirdi. Fəqət altdan-altdan qurduğu təbliğat işlərinin, adamları inandırmaq üçün əl atdığı təqinlərin nəticələri artıq görünməkdə idi. Məclisdə ciddi tədbirlər işlənilib həyata keçirilməsi yolu ilə məmləkətin inkişaf zərurəti barəsində həqiqi müzakirələr başlanmışdı. Bu yolda önə atılanların arxasında kim dayanır? – sualı meydana çıxanda dərhal cavab verildirdi: - O!

Amma yenə bu sıralarda Məclisdə Xalq Partiyasının daxilində yeni bir cərəyan başlanmışdı.

İkinci Dünya müharibəsinin sonu yaxınlaşır, əqibət yavaş-yavaş bəlli olurdu. Demokratların (ABŞ-in Demokrat Partiyası nəzərdə tutulur - V.Q.) seçkiləri qazanacağı şübhə doğurmurdu. Deməli, qaliblərin, bu da mümkün olmasa, ən azı onları müdafiə edənlərin sırasına düşmək və San-Fransisko konfransı⁴ səhnəsində görünmə bilmək üçün Türkiyədə təkpartiyalı rejimin dəyişdirilməsi, digər siyasi partiyaların fəaliyyətinə imkan yaradılması və bu yolla da demokratik idarəçilik sisteminin tətbiqi tələb olunurdu. Zəti türk milləti də bunu istəyirdi.

Belə olduğu təqdirdə zaman qazanmaq məcburiyyətində idi. Yaranmış fasilə zamanı müxalifətin hücumlarını tam dayandırmağı bacarmasa da, zəiflədə bilirdi. Digər tərəfdən, Xalq Partiyası daxilində o, başda olmaqla qarşı çıxma biləcək insanları nüfuzdan salar, xalqın nəzərində hörmətsiz, etibarsız edib siyasi səhnədən uzaqlaşdırardı.

Xalq Partiyasının səfi planını həyata keçirərkən partiyanın əski baş katibini əvvəlcə müxalifətin önünə çıxaracaqdı. Onun əli ilə gördüyü sərt tədbirlər nəticəsində müxalif qüvvələri bir qədər geri oturdacaqdı. Sonra isə özü hadisələrə müdaxilə edərək artıq siyasi rəqiblərinə qarşı sərt və amansız münasibət tərəfdarı kimi tanınan, bunun da nəticəsində xalqın, partiyanın gözündən tamam düşən silahdaşını sıxışdırıb yenə arxa plana keçirəcəkdirdi. Bu yolla da bir güllə ilə iki, hətta üç dovşan vuracaqdı.

Düşünülüb plan əsasən uğurla icra edildi. Əski baş katib artıq ölkənin baş vəkili idi. Ürəyində tutduğu hədəfə çox yaxınlaşmışdı. Hökumət və partiya demək olar, ovcunun içində idi. İndi həyata keçirəcəyi tədbirlərlə məmləkətdə sabitlik və hüzuru qoruyub saxlayacaq, "dəmir pənçəli baş vəkili" adını qazandıqdan sonra isə hər şeyə qeyd-şərtsiz hakim olacaqdı!

¹ Şövkət Əziz Qansu (1903-1983) – tibb və antropologiya sahəsində tanınmış türk alimi. Ankara Universitetinin ilk rektoru. Türk Dil Qurumu və Türk Tarix Qurumunun, habelə bir sıra nüfuzlu beynəlxalq elmi cəmiyyətlərin üzvü olub. Demokratik baxışları ilə seçilib.

² Rza şah Pəhləvi (1878-1944) – İran şahı (1925-1941-ci illər), Pəhləvi sülaləsinin qurucusu. Öz ölkəsində həyata keçirdiyi islahatlarda "Atatürk ilkələri"ndən "əhəmiyyətli şəkildə yararlanmışdı. Xüsusilə 1933-cü ildə Türkiyəyə bir aylıq səfərindən sonra islahatları daha da genişləndirmişdi və bu məsələlərdə türk səfiri Esendalı özünün ən yaxın məsləhətçilərindən biri sayırdı.

³ Nihal Atsız (1905-1975) – türk yazıçısı, şair və fikir adamı. Cümhuriyyət dövründə türkçülük fikrinin ardıcıl tərəfdarlarından biri kimi tanınmışdı. 1944-cü il, mayın 19-da cümhuriyyət başqanı İsmət İnönünün başda Nihal Atsız və aralarında Alparslan Türkeş olmaqla bir qrup şəxsi "irqçilik-Turançılıq" yaymaqda ittiham etməsindən sonra 34 nəfər həbs edilmişdi. İki ildən çox davam edən məhkəmə prosesi sonda müttəhimlərin bəraət almaları ilə başa çatmışdı.

⁴ İkinci Dünya müharibəsinin son aylarında, 1945-ci il, aprelin 25-dən iyunun 26-na qədər ABŞ-nın San-Fransisko şəhərində 50 dövlətin iştirakı ilə keçirilən və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) yaradılması ilə nəticələnən beynəlxalq konfrans nəzərdə tutulur.

Davamı gələn sayımızda